

ЗАВЕРШЕННЯ ТРЕТЬОГО ЕТАПУ ОПЕРАЦІЇ ВСТУПУ НІМЕЦЬКИХ ВІЙСЬК В УКРАЇНУ (КІНЕЦЬ БЕРЕЗНЯ – ПОЧАТОК ТРАВНЯ 1918 РОКУ)

Михайло СЛОБОДЯНЮК

orcid.org/0000-0002-2221-112X

кандидат історичних наук, науковий співробітник центру українських військових традицій і патріотичного виховання НДІУ

Анотація. У статті розглянуто завершення операції вступу німецьких військ в Україну у березні – на початку травня 1918 року для вигнання більшовиків, відновлення влади уряду Центральної Ради, яка заключила з Німеччиною мирний договір, за яким взяла на себе обов'язки постачати Німеччині продовольство та сировину, що їй конче були необхідні для продовження ведення Першої світової війни. У сучасній українській історіографії події вступу німецьких військ в Україну на запрошення уряду УНР досі розглядаються на основі або радянських досліджень, які не опиралися на достовірні джерела та були значно заідеологізовані, або ж на основі спогадів українських учасників цих подій, які грішать неточністю та суб'єктивізмом в оцінці подій. Особливо не вистачає даних про точні факти проведення німецької операції, яка сприймається як один безперервний процес з планом, створеним на самому початку. Насправді операція мала декілька етапів, на яких німецьке командування ставило різні цілі для своїх військ. Тому важливо для відтворення реальних подій, які відбувалися в Україні протягом 1918 року, дослідити склад німецьких та австро-угорських військ в Україні, особливості проведення операції з вигнання російських більшовиків з території УНР і наступної окупації України із залученням тих архівних матеріалів, які були вивчені австрійськими дослідниками В. Дорніком та П. Лібом і польським істориком В. Менджецьким. Розглядаються дії німецьких військ, чисельність яких саме у цей час зростає до 19 дивізій, які рішучими діями на Донбасі, на узбережжі Чорного моря та в Криму беруть під контроль практично всю територію, на яку мала розповсюджуватися влада Центральної Ради (за винятком Криму, до якого українські війська допущені такі не були). Операція закінчилася захопленням Ростова-на-Дону, де німці надали допомогу козакам війська Донського у протистоянні з більшовиками, але бої на деяких ділянках час від часу продовжувалися ще протягом всього травня. Подано аналіз самої операції німецьким командуванням та визначено приблизні втрати німецьких військ, які виявилися зовсім не надто великими, як це подавала радянська історіографія. В цілому ясно, що перебування німецьких військ на території України давало у той час фактично єдину реальну можливість зберегти українську державність, хоча й у вигляді васальної країни під німецьким протекторатом.

Ключові слова: німецькі війська; Україна; дивізія; бригада; операція.

GERMAN MILITARY INVASION OF UKRAINE: FINAL PERIOD OF PHASE THREE (LATE MARCH – EARLY MAY 1918)

Mykhailo SLOBODIANIUK

Candidate of Historical Sciences,

research fellow of the Center of Ukrainian Military Traditions and Patriotic Education of RIUS

Annotation. *This article is to complete a series of publications aimed to discuss German military operations in Ukraine (from March to early May 1918). This offensive was aimed to expel Bolsheviks from Ukraine and to restore Central Council to power in Kyiv in accordance with the provisions of Brest-Litovsk Peace Treaty. At the same time, Germany desperately needed Ukrainian food and raw materials to continue war on the Western front. Modern Ukrainian historiography tends to consider these events using the data obtained either from Soviet publications, where reliable data were substituted by ideological dogmas, or from memoirs, which too often proved to be misleading.*

Therefore, operations of the German Army were considered as a process perfectly executed according to a single predesigned plan. However, there were several distinctive phases determined by German High Command as political and military goals. Thus, it is important to explore the order of battle of German and Austro-Hungarian forces in Ukraine, and to consider relevant aspects of military operations aimed to expel Bolsheviks from the territory of Ukrainian People's Republic. Valuable archival data were provided by recent studies of the Austrian scholars V. Dornik and P. Lib, as well as the Polish researcher V. Mędrzecki.

This article is discussing the final period of Phase Three of the German military operations in Ukraine. 19 German divisions were engaged into the offensive in Donbas, Crimea, and the Black Sea coast. They established control over the entire Ukraine (excluding Crimea, with Ukrainian units forced to abandon the peninsula). The offensive ended in Rostov-on-Don with Germans trying to help Don Cossacks in opposition to Bolsheviks. Finally, hostilities ended in late May. The author provides the analysis of the operation made by the German High Command, as well as evaluated losses of German soldiers, which proved to be considerably lower than those claimed by the Soviet historiography.

At that time, German occupation provided the only real chance to preserve Ukrainian statehood, however by making Ukraine a vassal to Germany.

Key words: *German Army; Ukraine; division; brigade; operation.*

Після закріплення за німецькими військами Полтави, Бахмача, Сум та взяття Катеринослава на початку квітня 1918 року основним напрямком діяльності Групи армій Айхгорна стало захоплення Донбасу, Криму та встановлення контролю на Чорноморському та Азовському узбережжях України. Передбачалося й у наступному перенести бойові дії на Кавказ для захоплення нафтових родовищ Баку та підтримки незалежного від Росії уряду Грузії. В результаті весь басейн Чорного моря мав контролюватися Німеччиною спільно з Туреччиною та Болгарією.

Для контролю ситуації в центрі України на вже окупованих теренах та забезпечення комунікацій військ, які рухалися на схід, до Києва на початку квітня перекинули управління XXVII

армійського корпусу генерала Бернгарда фон Ватцдорфа [6, с. 217], у підпорядкування якого передали 92-гу піхотну дивізію, а пізніше, можливо, й 1-шу кавалерійську дивізію. Також баварські архіви згадують про діяльність протягом травня – жовтня у складі корпусу 15-ї Баварської резервної піхотної бригади генерал-майора Загамбера [6, с. 445], яка активно брала участь разом з іншими німецькими частинами у придушенні повстань і контролі захоплених територій, та 93-ї піхотної дивізії. Таким чином, німецьке угруповання в Україні збільшилося до **19 дивізій, однієї резервної піхотної бригади та окремої кавалерійської бригади.**

Подальшою метою діяльності частин I армійського корпусу став напрямок на Харків. Наказом головнокомандувача

радянських військ від 6 квітня 1918 року командувачем з оборони м. Харкова призначили В. Кіквідзе з підпорядкуванням йому 5-ї та 1-ї Донської армії. Однак перекинути додаткові війська для оборони Харкова більшовикам не вдалося. Вже 7 квітня один із радянських командирів оборони Н. Руднев доповідав, що обороняти Харків неможливо, бо німці глибоко обійшли з лівого флангу. Тому після вивозу цінних вантажів радянські війська почали відступати на Куп'янськ [10, с. 127].

Харків захопили німецькі війська після боїв 9 квітня 1918 року. В боях за Харків німці втратили 60 чоловік убитими (серед них три офіцери) та 39 пораненими (серед них два офіцери). Сім чоловік зникли безвісти [6, с. 198]. Однак українські учасники цих подій стверджували, що Харків практично без бою захопила Запорізька дивізія 6 квітня, а німецькі війська лише вступили до Харкова одночасно з українськими [11, с. 610].

З 9 квітня цей один із головних осередків влади більшовиків припинив своє існування. Це призвело до того, що після захоплення Харкова спротив більшовиків значно послабшав. Тому частини I армійського корпусу були направлені на взяття важливого стратегічного та багатого сировиною Донецького вугільного басейну разом зі Слов'янськом, Юзівкою (Донецьком) та Луганськом. Основні сили після захоплення Харкова рухалися на Куп'янськ, частина – на Білгород та Ново-Борисогліб.

Розуміючи загрозу для своїх опорних пунктів на сході України, радянське керівництво посилювало спротив. У цей час більшовики випробували тактику, яку нині Росія проводить на сході України, на Донбасі, тобто майже у тих самих

місцях. Вона полягала в обмеженні просування німецьких військ до кордонів України та Росії (відповідно до підписаного Україною у Бресті мирного договору від 9 лютого 1918 року та запрошення німецьких військ) шляхом створення сепаратних квазіреспублік. Тоді й були винайдені більшовиками Донецька та Криворізька республіки Рад, до яких згодом приєдналися такі ж самі маріонеткові комуністичні утворення, як Донська, Кримська, Одеська республіки Рад. Однак німецьке командування на цю аферу більшовиків не погодилося, цих «республік» не визнало і продовжило свій рух на схід.

Перший армійський корпус після захоплення Харкова посилив свої позиції на півдні та сході. 16-та дивізія ляндреру та 91-ша піхотна дивізія рухалися на Лозову і Слов'янськ, а далі 91-ша піхотна дивізія у супроводі 2-ї кавалерійської дивізії – на Куп'янськ, Луганськ і Міллерове. При цьому 2-га кавалерійська дивізія забезпечувала діяльність військ корпусу з півночі. Під час походу 22 квітня 1918 року Людendorff, оцінивши вдалі дії в Україні німецької кінноти, направив до 1-го армійського корпусу також 1-шу кавалерійську дивізію зі складу 8-ї армії [5, с. 384].

Радянські війська посилили оборону Лозової за рахунок евакуйованої 14 березня частини сил 3-ї армії з Одеси до Криму, які на початок квітня зосредилися у районі Лозової, де перейшли у підпорядкування головнокомандувача [10, с. 122]. Радянським керівництвом війська, які оборонялися на цьому напрямку, були об'єднані у Донецьку армію на чолі з командувачем А. Геккерном (колишнім виборним командувачем російської 8-ї армії Румунського фронту).

Останній наказав негайно «приступити до спорудження опорних пунктів, блокгаузів, закріплюючи оборону окремих мостів, частин, галявин лісу, перериваючи проїзні для броньованих автомобілів шляхи, руйнуючи греблі, затоплюючи броди і т. ін.» [10, с. 127]. Перед радянськими Донецькою, 1-ю Донською, 5-ю арміями та сформованою у середині квітня новою 5-ю армією (армію Р. Сіверса перейменували у 2-гу Особливу) стояло завдання оборони північно-західних підступів до Донбасу та забезпечення залізничної магістралі Луганськ – Міллерове – Черткове, які пов'язували Україну з Центральною Росією. Наміри німецьких військ радянське керівництво розуміло досить добре. Вже 13 квітня головнокомандувач телеграфував Сіверсу: «Напевно, основний удар німців буде направлений на Куп'янськ – Луганськ – Міллерове – відріз півдня і стратегічне оточення військ та вантажів. Одночасно вже проводиться натиск прямо від Синельникового до Юзівки значними силами» [10, с. 127]. Однак стримати просування німецьких військ більшовицькі загоони не змогли.

28 квітня війська захопили Луганськ, а 29 квітня 2-га кавалерійська дивізія увійшла у Міллерове. 1 травня до Міллерового також прибула й 91-ша піхотна дивізія [5, с. 385]. В першу чергу німці посилили охорону залізничної лінії до Луганська. Тут у травні 1918 року німецькі частини досягли території Війська Донського, яку контролювали козаки отамана Краснова (до 12 травня 1918 року частини I армійського корпусу діяли у східній частині Донецького вугільного басейну).

Корпус Кнерцера рухався на Катеринослав. Залізниця знову виявилася

пошкодженою загонами більшовиків, які відступали, тому марш проходив переважно пішим ходом. Німецькі частини зустрічали сильний спротив, тому просування, хоча й повільне, привело їх до Катеринослава лише 3 квітня 1918 року, і місто було захоплене 7-ю дивізією ляндверу. Спротив чинили радянські війська, у тому числі Маріупольський загін чисельністю близько 1500 багнетів та 90 шабель, при 8 гарматах і 60 кулеметах 2-ї радянської армії [10, с. 124]. Тут на залізничному вокзалі відбувся досить кривавий бій з більшовицькими загонами, які вивозили майно з міста. В результаті бою більшовиків вибили спочатку з вокзалу, а далі – і з міста. Але, відступаючи, більшовики змогли підірвати міст через Дніпро, що зробило неможливим їх подальше переслідування. В боях за Катеринослав німецьким військам допомагали загоони українських Вільних козаків. У радянській історіографії німецькі втрати значно перебільшені (звичайна практика для радянських та сучасних російських істориків). В реальності німецькі частини з Корпусу Кнерцера втратили у цих боях всього 8 чоловік вбитими та 18 були пораненими [3]. За німецькими даними, противник (загоони більшовиків) втратив до 500 чоловік лише вбитими [1, с. 59]. У спогадах Антонов-Овсієнко писав: «1-а армія (Карпова) 15 квітня повела знову наступ від Олександрівська на Синельниково. Операція розвивалася успішно, коли німці почали тиснути у тил нашої армії. Увечері 15 квітня вони спробували перейти Дніпро у Хортиці, але були відбиті. Наступна спроба їм вдалася. Досить великими силами, збивши наші охлялі резерви, німці зайняли Олександрівськ. Загоони 1-ї армії змушені були повернути фронт. Німців

у Олександрівську було знищено. Але наступ на Синельниково було зірвано. І коли противник перейшов у контратаку, частини 1-ї армії у паніці кинулись в ешелони і покинули фронт. Паніку збільшило повідомлення, що в тилу Мелітополь пробують захопити білогвардійці і що німці з Каховки на автомобілях перерізували залізницю у Генічеська. В Мелітополі накопичилося до 60 наших ешелонів, але боездатними були лише бронепотяг Полупанова, загін Меркулова і батальйон китайців. Вони витримали важкий бій з противником, прикриваючи відхід більшості ешелонів на схід. Інші (на чолі зі штабом Південного фронту) прорвалися у Крим. Частини Південного фронту, які відступали у Крим, втратили всілякий зв'язок з Головноштабом і внесли у Крим сум'ятицю і паніку поразки, підірвавши оборону» [11, с. 623].

3 Катеринослава Корпус Кнерцера отримав завдання рухатися на схід півднем України, на Синельникове, Чаплине, Юзівку, і далі – на узбережжя Чорного моря для захоплення Таганрога і Ростова-на-Дону. Спочатку рух розпочала 15-та дивізія ляндрверу та 4-та Баварська кавалерійська бригада, у той час як 7-ма дивізія ляндрверу продовжувала стояти у Катеринославі. Далі 15-ту дивізію ляндрверу направили на допомогу Групі Коша для захоплення Мелітополя, де вона мала вступати до Криму через Чонгарський перешийок (після чого увійшла до складу Групи Коша).

21 квітня 1918 року замість 15-ї дивізії ляндрверу Корпус Кнерцера у Волновасі отримав у своє підпорядкування австрійську 59-ту піхотну дивізію, яка у цей час рухалася з Олександрівська (нині – Запоріжжя) на Волноваху [5, с. 384]. Крім того, німецьке командування повернуло

з Лозової на Слов'янськ 215-ту піхотну дивізію, яка теж увійшла до Корпусу Кнерцера. Тепер основні завдання на південь від Бахмута виконували війська саме цього корпусу у складі 7-ї дивізії ляндрверу, 215-ї піхотної дивізії, 59-ї австрійської піхотної дивізії та 4-ї окремої Баварської кавалерійської бригади. В ході подальшого наступу німецькі війська 1 травня 1918 року захопили Таганрог, а 8 травня – Ростов-на-Дону [5, с. 385]. На підступах до Таганрога німецьким військам довелося долати оборону радянських військ, які склалися з загонів чисельністю близько 5 тис. багнетів та шабель при 20 легких та 4 шестидюймових гарматах і 4 броневих автомобілях. У боях загинув цілком полк, сформований із київських та полтавських робітників кількістю 2200 багнетів [10, с. 128]. Біля Таганрога німецькі війська зустріли частини донських козаків, які висловили їм свої претензії не лише на Ростов-на-Дону, а й на Таганрог. Однак обидва регіони все ж опинилися в руках німецького командування. Але генерал Кнерцер не вважав за можливе надати допомогу козакам в оволодінні їх столиці – Новочеркаська [4]. Німці лише змогли переправитися через Дон і 30 травня 1918 року захопити Батайськ. У цей час, 16 травня 1918 року, «Круг спасіння Дону» у Новочеркаську вибрав генерала П. Краснова військовим отаманом, який прийняв «загальне стратегічне керівництво німців» взамін за надання козакам зброї. Зброя німцями надавалася зі складів колишньої російської армії, захоплених у країні. Лише за перші півтора місяця співробітництва козаків з німецькою владою вони отримали 11651 гвинтівку, 46 гармат, 88 кулеметів, 109 тис. снарядів та близько 11,6 млн. набойів. Частину цієї

зброї козаки передали Добровольчій армії Денікіна [10, с. 129].

Після утвердження у цьому регіоні новим завданням Групи Коша й став Крим. Під час підготовки операції німецьке командування передбачало сильний спротив у цьому регіоні. Це цілком було можна зробити більшовицьким військам завдяки тому, що вхід у Крим був можливий лише через два вузьких перешийки, які з'єднували півострів з материком: Перекоп (де займали позиції радянські частини з артилерією) або через Сиваш та Чонгарський перешийок зі східного боку. Також до Криму були перекинуті частини з Одеси та з інших міст. Німецьке командування враховувало також той факт, що більшість населення Криму склали росіяни, вороже налаштовані як проти німців, так і проти України.

В просуванні на Крим брали участь також українські формування – Група Болбочана. Після захоплення Полтави українські частини отримали два основних завдання: продовжувати, разом з німецькими військами, рухатися на схід, на Донбас, та частину сил виділити для руху у напрямку Криму, куди вони мали зайти першими. Тому наказом генерала Натієва по Запорізькій групі від 3 квітня 1918 року, виданому у Полтаві, створювалися два загони: Харківська колона полковника Болбочана у складі 2-го Республіканського полку (3 курені), двох важких батарей, кулеметної сотні, сотні кіннотників та броньового потяга. Також у складі загону перебував і кінний полк ім. Гордієнка під командуванням В. Петріва. Ця колона повинна була діяти у напрямку Харкова. Однак справжнім її призначенням став Крим. При ній знаходився сам Натієв. Другим

загоном стала Слов'янська група отамана Сікевича у складі 1-го Дорошенківського полку (3 курені), Богданівського полку (2 курені), 3-го гайдамацького полку (3 курені), двох батарей легкої та однієї батареї важкої артилерії, панцерного потяга та броньовиків, інженерної сотні та кінної сотні. Вона мала рухатися на Лозову, Слов'янськ і далі на Донбас [9, с. 147–149].

Однак реально більшовики сильного спротиву в Криму вчинити не змогли. 19 квітня 1918 року атака на Перекоп закінчилася повним успіхом. Кавалеристи та велосипедисти з Баварської кавалерійської дивізії захопили у цих боях 7 гармат та 25 кулеметів. Дані про перебіг цих боїв збереглися у баварських архівах у справах Баварської кавалерійської дивізії, які досліджував В. Дорнік. За його свідченнями, підкріпленими архівними документами, наступ 17 квітня 1918 року мала проводити 217-та піхотна дивізія, проте їй не вдалося швидко в повному складі перекинути до перешийка. Тому командир Баварської кавалерійської дивізії генерал-лейтенант барон Моріц фон унд цу Еглофштайн (Egloffstein) попросив генерала фон Коша дати йому дозвіл провести наступ. Отримавши такий дозвіл, баварські кавалеристи разом з 9-м батальйоном егерів та 29-м Баварським полком егерів протягом одного дня прорвали укріплення більшовиків, після чого останні почали втікати. Кавалеристи переслідували їх. Особливість цих подій полягала в тому, що озброєних більшовиків баварці в полон не брали, що наводило жах на них. Командир 1-ї Баварської кавалерійської бригади полковник Йозеф фон Танштайн написав: «Це спричинило у ворога страшений переляк (особливо після битви під

Перекопом), про що, властиво, свідчили всі мешканці» [6, с. 205]. Це була відповідь на розстріл більшовиками полонених солдатів 2-го Баварського кавалерійського полку (обер-лейтенанта барона фон Горе, ефрейтора Ріпля та рядового Йоганна Губера) [6, с. 209].

Майже одночасно (20–22 квітня 1918 року) 15-та дивізія лянтверу з Корпусу Кнерцера увійшла до Криму зі сходу (від Маріуполя). Через попередній прорив на цій ділянці українських частин до Джанкою спротив німецьким підрозділам з боку більшовиків був незначним. До речі, треба спростувати одну помилку, яку допустив у своїх спогадах В. Петрів. Описуючи події в Мелітополі і далі в Джанкої, він стверджував, що вів переговори з генералом фон Кошем [8, с. 494, 496, 499, 501]. Ця помилка далі стала повторюватися всіма українськими дослідниками цих подій (прориву українських частин у Крим), причому деякі стали іменувати генерала фон Коша командиром 15-ї дивізії лянтверу [11, с. 628]. Насправді генерал фон Кош у цей час знаходився разом зі своїми дивізіями на Перекопі, а Петрів, швидше за все, розмовляв з командиром 15-ї дивізії лянтверу генерал-лейтенантом Ернстом Луїсом Вільгельмом Саком (Sack).

Далі Баварська кавалерійська дивізія рухалася на Феодосію та Керч, які здалися без бою. Слабкий спротив німці відчували лише у Сімферополі та Бахчисараї, де наступали 217-та піхотна дивізія та 15-та дивізія лянтверу. 1 травня 1918 року здався практично без бою «легендарний Севастополь», нібито «неприсступний для врагов». Радянська історіографія оповідає, як «героїчно билися загни чорноморців» [10, с. 129], однак німецькі джерела особливого спротиву не

побачили... Навіть більше, після того, як генерал фон Кош пообіцяв представникам рад робітничих депутатів не втручатися у їхню організацію, а більшовикам гарантував життя, вже 30 квітня німці увійшли до Севастополя [6, с. 210].

Єдиною поразкою відповідно до завдань операції став вихід Чорноморського флоту з Севастополя до Новоросійська. Тут німці зробили величезну політичну помилку. При наближенні німецьких військ кораблі Чорноморського флоту підняли прапори України на знак переходу Чорноморського флоту до складу УНР. Однак німецьке командування цього не дозволило, наслідком чого і став вихід до Новоросійська бойових кораблів Чорноморського флоту, більшість з яких пізніше була потоплена самими командами за наказом Леніна. Таким чином, якби німецькому керівництву вистачило розуму піти назустріч українцям (навіть при повному контролі німецького командування), то, думається, Чорноморський флот не був би знищений, а взяв би активну участь у наступній війні проти більшовиків.

Практично одночасно з німецькими військами до Криму увійшли й українські частини Групи Болбочана. Про це є спогади В. Петріва, який брав безпосередню участь у цих подіях. Однак, як свідчить Петрів, все ж таки формально пріоритет у вступі до Криму належить німецьким військам, які прорвалися через Перекоп вже 19 квітня, у той час як перший український полк прорвався до Джанкою лише наступного дня, вночі 20 квітня [8, с. 499].

Після виконання завдань у складі Групи Коша 21 травня 1918 року Баварська кавалерійська дивізія була передислокована на Волинь (спочатку

переправлена до Одеси, а з 25 травня залізницею до Рівного, де й перебувала до самого виведення німецьких військ з України). Пізніше, 14–16 червня 1918 року, на прохання козаків німці висадили десант на Тамані у складі одного полку з артилерією від 217-ї піхотної дивізії (за радянськими джерелами, десант налічував близько 2500 чоловік із 150 (?) кулеметами) [10, с. 129]. Далі більшість 217-ї піхотної дивізії діяла на Кавказі, висадившись у Поті і захопивши Тифліс у Грузії. В Криму залишалася 15-та дивізія ляндрверу.

6 травня 1918 року в принципі німецькі війська досягли всіх визначених операцією районів. Тепер Німеччина погоджувалася підписати угоду про припинення бойових дій в Україні та визначити демаркаційну лінію з більшовицькою Росією, яка в майбутньому мала стати державним кордоном України. Кайзер Вільгельм видав 28 травня 1918 року указ, у якому йшлося про заборону воєнних операцій поза досягнутою лінією, оскільки вони можуть підірвати укладений з Росією мир [6, с. 199].

Остаточну угоду підписали 21 червня 1918 року, а 27 серпня 1918 року був підписаний російсько-німецький Додатковий договір. За 6 млрд. марок, які Радянська Росія зобов'язувалася виплатити Німеччині, остання погоджувалася точно зафіксувати демаркаційну лінію і почати відводити війська з території східніше ріки Березини та у низці інших районів. Після цього більшовицькі частини, які ще залишалися на території України, отримали право вийти з України у напрямку Росії [2].

Цікавим є аналіз німецького командування проведеної операції, наведений у рапорті Групи армій Айхгорна від 29

липня 1918 року. Цю операцію вони вважали не військовою, а **складною організаційно-технічною, з мінімальними бойовими діями**. А генерал фон Кош прямо і досить влучно охарактеризував тодішню ситуацію, коли, порівнюючи українську кампанію з великими битвами на Західному фронті, назвав її «дріб'язком» [6, с. 442]. Німецьке командування залишилося задоволеним діями всіх родів військ, особливо виділив при цьому кавалерію. Відносно противника у районі бойових дій Групи армій Айхгорна відзначалося: «Неприятель, проти якого вели боротьбу, був представлений різними групами. Основу складали більшовицькі банди та червона гвардія радянського уряду, відправлені до України. Склалися вони з демобілізованих російських солдатів, моряків, фабричних робочих, безробітних, безземельних селян, яким нічого було втрачати і які чекали на велику платню та право на грабунки. Цю точку зору підтримували й австрійські та німецькі військовополонені. У більшості воювали з нами люди без військової освіти. Могли вони добре володіти автоматичною зброєю, але не вміли використовувати артилерію. Керівники дуже відважні. Головною ударною силою їх були бронепотяги... Загалом їх оборонні дії були позбавлені плану і не підготовлені. Постачання більшовиків було чудове – користувалися російськими військовими складами. Стан коней – добрий. Противником, який вимагав уваги, були чехи. Добре організовані, вишколені» [2; 1, с. 62]. Німецькі висновки підтверджуються й джерелами з радянських архівів. Так, за даними відділу озброєння Всеросійської колегії з організації і формування Червоної Армії, у розпорядження військ

В. Антонова-Овсієнка з 1 березня по 15 квітня 1918 року було відправлено 112 тис. гвинтівок, 378 кулеметів, 150 мінометів і бомбометів та велику кількість боеприпасів. Постачання військ продовольством здійснювалося в основному за рахунок продовольчих запасів старої армії та місцевих ресурсів. Крім того, як відзначалося в інтендантському звіті, були отримані «продукти і з головних інтендантських складів, які збереглися у Москві й інших центрах» [10, с. 126]. Медичне забезпечення радянських військ в Україні значною мірою здійснювалося за допомогою відповідних органів з прикордонних районів Радянської Росії (наприклад, 30 березня начальник санітарного відділу так званого «Народного комісаріату військових справ» Донецько-Криворізької Республіки телеграфував у Царицин начальнику евакуаційного пункту: «Сьогодні висилаємо поранених і хворих червоноармійців, екстрено прийміть міри до розташування таких по лазаретах...» [10, с. 126]). Як бачимо, знову знайомий почерк російської армії, яка нині веде бойові дії проти України на сході, у тих самих місцях. Лише назва псевдореспублік інша – ЛНР та ДНР.

Наприкінці операції чисельність німецького угруповання, яке діяло в Україні та прикордонних районах Білорусі, збільшилася з 6 до **19 дивізій**, однієї кавалерійської бригади та резервної піхотної бригади. Найбільш складні бойові дії відбулися на околицях Калинковичів (24–25 травня), у Єлисаветграді (20 березня), Катеринославі (3 квітня), Бахмачі (28–29 березня), Красному (30 березня), Білгороді (11 квітня), на Перекопі (19 квітня) та на околицях Слов'янська (17–21 квітня). На околицях Батайська

бої тривали практично упродовж травня [1, с. 62].

Аналізуючи операцію, слід не погодитися з висновками австрійського історика В. Дорніка, який у своїй праці порівнює німецьку операцію 1918 року в Україні з блицкригом німецьких військ 1939–1940 років, причому звинуватив військових експертів у тому, що досвід не був як слід осмислений у міжвоєнний період [6, с. 199]. Він зазначив: «Хоча «воєнна кампанія на потягах» в Україні й імпонувала сучасникам, а військові «залізничні експерти» були від неї в захваті, одержаний досвід не був опрацьований і як слід осмислений у міжвоєнний період. «Воєнна кампанія на потягах» відбувалася за надто унікальних умов, і надто неймовірним виглядало повторення таких обставин у майбутньому, щоб військові могли робити якісь загальні висновки. Але воєнні операції в Україні 1918 р. засвідчують кілька принципів, які через двадцять з гаком років виявляють неабияку схожість у потужних і успішних воєнних операціях вермахту («бліцкриг» проти Польщі, Франції тощо)» [6, с. 199]. Ще більш недоречним є порівняння темпів операції з американською кампанією в Іраку 2003 року. Справа в тому, що принципи воєнної справи сформульовані і існують давно, але їхня реалізація залежить від спроможності військ втілити їх у життя на тому етапі розвитку озброєння і військової техніки, які вони мають. Для реалізації ідей «бліцкригу» потрібні були танки і бомбардувальники, яких не існувало у 1918 році. А в Іраку американцям протистояла іракська армія, досить непогано озброєна, в той час як в Україні спротиву німецьким військам ніхто серйозно не чинив (і Дорнік це підтверджує у праці архівними

матеріалами). Тому унікальні умови, які склалися в Україні у 1918 році, фактично нічого не додали військовій теорії, крім реалізації факту швидкого просування авангардів серед деморалізованого противника, який практично вже не чинить опору, залізницею або по шосе.

Втрати німецької армії радянські історики оцінювали ледь не в десятки тисяч. Документації німецької сторони з цього приводу не збереглося, але в німецьких архівах є донесення про втрати Корпусу Кнерцера. Вони від початку входу в Україну і до червня 1918 року втратили у боях 260 чоловік вбитими і 1 тис. пораненими (30 чоловік вважалися загиблими). Якщо екстраполювати ці цифри на всю німецьку армію, то загалом втрати могли досягати 1 тис. вбитими і близько 4 тис. пораненими. Тобто втрати були відносно невеликими. При цьому німецька статистика не враховувала втрат від хвороб, нещасних випадків, адже німецькі війська склалися здебільшого із солдатів лядверу та резервістів старших вікових категорій, людей у віці, які не дуже добре володіли озброєнням і технікою [1, с. 62–63].

У німецьких рапортах та донесеннях часто згадується про українські загони, які взаємодіяли з німецькими військами. Зрозуміло, що у цей період нечисленні збройні сили УНР були головним чином елементом політичним, а не військовим. Тому німецькі рапорти часто розходяться з даними українських істориків і зі спогадами безпосередніх учасників подій. Наприклад, повідомляється про те, що українські частини генерала Натієва (Запорізька дивізія) 27 березня 1918 року зайняли Полтаву [7, с. 415]. При цьому німці у рапорті Групи армій Айхгорна повідомляли, що «Полтаву

зайняли частини 2-ї кавалерійської дивізії при підтримці слабких українських сил» [1, с. 63]. Аналогічно повідомляється про активну участь Запорізької дивізії у захопленні Харкова, тоді як німецькі джерела про це взагалі мовчать [1, с. 64].

У цілому слід визнати, що операція була проведена швидко і професійно. Була відновлена в Україні влада Центральної Ради, але слід також визнати, що до червня 1918 року єдиною реальною військовою потугою в Україні залишалися німецькі та австро-угорські війська, які й контролювали більшу частину території нашої країни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Mędrzecki W. *Niemiecka interwencja militarna na Ukrainie w 1918 roku*. Warszawa: Wydawnictwo DIG, 2000.
2. Рапорт Групи Армій «Айхгорн» про операції в Україні від 29 липня 1918 року. В-МFreiburg, РН 3/430 / Mędrzecki W. *Niemiecka interwencja militarna na Ukrainie w 1918 roku*. Warszawa: Wydawnictwo DIG, 2000.
3. Журнал бойових дій Корпусу Кнерцера від 11 березня 1918 року. WürtHStA, M46, Bü 9 / Mędrzecki W. *Niemiecka interwencja militarna na Ukrainie w 1918 roku*. Warszawa: Wydawnictwo DIG, 2000.
4. Журнал бойових дій 7-ї дивізії лядверу від 9 травня 1918 року. WürtHStA, M46, Bü 9 / Mędrzecki W. *Niemiecka interwencja militarna na Ukrainie w 1918 roku*. Warszawa: Wydawnictwo DIG, 2000.
5. Der Weltkrieg 1914 bis 1918. Die militärischen Operationen zu Lande. Bearbeitet im Reichsarchiv. Bd. XIII. Berlin, 1942.
6. Україна між самовизначенням та окупацією: 1917–1922 роки / В. Дорнік та ін.; упоряд. В. Дорнік. Київ: Ніка-Центр, 2015.
7. Історія українського війська. Львів: Видавництво «Світ», 1996.
8. Петрів Всеволод. Військово-історичні праці. Спомини. Київ: Поліграфкнига, 2002.

9. Сікевич В. 1918. Донецький бліцкриг. Київ: Видавництво «Залізний тато», 2018.

10. Гражданская война в СССР. Том первый. Подавление внутренней контрреволюции. Срыв открытой интервенции международного империализма (октябрь 1917 г. – март 1919 г.). Москва: Воениздат, 1980.

11. Микулинський І. М. Під проводом Центральної Ради. Чернівці: Прут, 2013.

REFERENCES

1. MĘDRZECKI, W. (2000). *German Military Invasion of Ukraine in 1918*. Warsaw: DIG. [in Pol.]

2. Report of the “Eichhorn” Army Group on Operations in Ukraine of July 29, 1918. In: *Bundesarchiv Militärarchiv Freiburg*. [in Ger.]

3. Knetser Corp’s Diary of Military Operations since March 11, 1918. (2000). WürtHStA, M46, Bü 9. In: W. MĘDRZECKI, *German Military Invasion of Ukraine in 1918*. Warsaw: DIG. [in Ger.]

4. The 7th Landwehr Division Diary of Military Operations since May 9, 1918. (2000).

Württemberg, M46, Bü 9. In: W. MĘDRZECKI, *German Military Invasion of Ukraine in 1918*. Warsaw: DIG. [in Ger.]

5. *World War from 1914 to 1918. Military Operations on Land*. (1942). Vol. XIII. Berlin: Reichsarchiv. [in Ger.]

6. DORNIK, V. et al. (2015). *Ukraine between Self-Determination and Occupation: 1917–1922*. Kyiv: Nika-Tsentr. [in Ukr.]

7. *History of the Ukrainian Armed Forces. 1917–1995*. (1996). Lviv: Svit. [in Ukr.]

8. PETRIV, V. (2002). *Papers on Military History. Memoirs*. Kyiv: Polihrafknyha. [in Ukr.]

9. SIKEVYCH, V. (2018). *1918. Donetsk Blitzkrieg*. Kyiv: Zaliznyi tato. [in Ukr.]

10. *Suppression of the Internal Counterrevolution. Disruption of the Direct Intervention of the International Imperialism (October 1917 – March 1919)*. (1980), Vol I of *Civil War in the USSR*. Moscow: Voenizdat. [in Rus.]

11. MYKULYNSKYI, I. (2013). *Under the Auspices of Central Council*. Chernivtsi: Prut. [in Ukr.]